Ayan, A. ve Özdoğan, H. Ü. (2024). Hitap evirmelerinde dil bilgisi bakımından sapma.
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, *78* (Aralık), 1-16. https://doi.org/10.32925/tday.2024.117

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI Belleten

Sayı: 78 (Aralık) 2024 s. 1-16, TÜRKİYE
DOI: 10.32925/tday.2024.117
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 01.02.2024 Kabul Tarihi: 06.09.2024

Hitap Evirmelerinde Dil Bilgisi Bakımından Sapma*

Ahsen AYAN**
Hande ÜNVER ÖZDOĞAN***

Özet

İlk yazılı kaynaklarından itibaren Türkçede sıkça yer bulan hitaplar, bir göndergeyi karşıdaki kişiye ya da kişilere seslenme yoluyla ileten dil birimleridir. İletişimde kişilerin yaş, cinsiyet, sosyal statü, akrabalık vb. ilişkilerine göre değişiklik gösteren bu birimler, dilin canlılığı ilkesi çerçevesinde sözceleme anındaki bağlam içerisinde kaynak ve hedefin karşılıklı durumlarına göre çeşitli biçim birimlerle çekimlenir. Ancak Türkiye Türkçesinde özellikle son dönem konuşma dilinde rastlanan bazı hitapların, kaynak ve hedefin iletişim anındaki karşılıklı rollerine uygun seçilmediği ve kaynak tarafından kullanılması beklenen / gereken biçim birimleri almadığı saptanmıştır. Kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi durumlarında hitap sözüne bazen küçültme ve daima iyelik eki getirilmektedir: *anne(ciği)m, baba(cığı)m*. Böylece rol sapmasının bir sonucu olarak iyelik ekini dilin kuralları doğrultusunda kullanmaya izni olan bireyin değil, izinsiz olanın kullandığı görülmektedir. Dil bilgisel açıdan olduğu kadar psikolojik açıdan da kusurlu görünen bu kullanımların yanlışlığına bakılmaksızın yaygınlaştığı açıktır. Bu çalışmada rol sapmasının yanı sıra dil bilgisel sapma görünümü de çizen bu seslenmelerin nasıl ortaya çıkmış olabileceği üzerinde durulmuştur. Günlük konuşma dilinden seçilen örnek cümleler, nitel olarak

* Bu makale 26-28 Ekim 2023'te Erzurum Atatürk Üniversitesinde düzenlenen Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Bilge Kağan'dan Atatürk'e Uluslararası Türkçe ve Türk Edebiyatı Kurultayında sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, ROR ID https://ror.org/0145w8333 ahsen.karakas@altinbas.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8598-674X

*** Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, ROR ID https://ror.org/01zxaph45 hande.unver@alanya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9281-5247

değerlendirilmiş olup konuyla ilgili dünya literatüründe bulunan görüşlere ek olarak Türkiye Türkçesi özelinde, *en az çaba yasasının bir sonucudur* önermesi tartışmaya açılmıştır. Çalışmada, söz konusu evrilmelere dil bilgisel ve anlamsal açıdan yaklaşılarak bu kullanımların galatımeşhur sayılabileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hitap, hitap evirmesi, dil bilgisel sapma, rol değişimi, galatımeşhur

Grammatical Deviances in Addresses Inversions

Abstract

Addressing that have been frequently used in Turkish since the first written sources, are language units that convey a referent to the other person or people by means of addressing. These units, which vary according to people's relationships such as age, gender, social status and kinship in communication, are inflected with various morphemes according to the mutual situations of the source and target within the context of the moment of utterance within the framework of the principle of the language vitality. However, it has been determined that some addresses encountered in Türkiye Turkish, especially in the recent period of spoken language, are not selected in accordance with the mutual roles of the source and the target at the time of communication and do not take the morphemes expected / required to be used by the source. In cases where the source addresses the target in his/her own role, sometimes a diminutive and always a possessive suffix is added to the address: anne(ciği)m, baba(cığı)m… In this study, focused on how these vocalizations, which appear to be grammatical deviations as well as role deviations, may have emerged in Türkiye Turkish. In Türkiye Turkish, this situation will be the proposition that it is a result of the law of least effort has been opened to discussion. The study aims to reveal the reasons of this situation, which can be considered as "mumpsimus", by approaching the address inversion from a grammatical and semantic perspective.

Keywords: Address, address inversion, grammatical deviation, role reversal, mumpsimus

Nitel araştırma modeli esas alınan bu çalışmada ilk olarak seslenme sözlerine ve hitap evirmesi kavramına ilişkin alan yazını taranıp teorik alt yapı oluşturulmuştur. Ardından hitap evirmesi üzerine literatürden elde edilen bulgular, Türkiye Türkçesindeki hitap evirme olgusuna uyarlanmaya çalışılmıştır. Hitap evirmesi kavramının literatürdeki ortaya çıkış izahlarına ek olarak Türkiye Türkçesi özelinde "en az çaba yasasının bir sonucudur" önermesi geliştirilmiştir.

Konuşma dilinde sıkça yer bulan ifadeler; sosyoloji, psikoloji, iletişim bilimi, ilahiyat gibi pek çok sosyal bilim dalında, farklı bakış açılarıyla incelenebilmektedir. Bu hususta özellikle sözlü derlemler, konuşma dilinde yer alan hitapların anlamsal esaslarını belirleyebilmek açısından önemlidir. Ancak Türkiye Türkçesi sözlü dil derlemleri henüz beklentiyi karşılar nitelikte olmadığından bu çalışmada ele alınan örnekler, gündelik dilden seçilmiştir.[1]

Hitap, Hitap Evirme ve Türkiye Türkçesindeki Görünümleri

Dil, toplumsal olduğu kadar bireyseldir. Birey, dili ihtiyaçları doğrultusunda, dünya algısı çerçevesince, biliş, anlayış, anlatış düzeyince, bilgi ve söz dağarcığına göre seçer, kullanır. Ancak iletişimde kaynağın iletmek istediği mesajı hedefe iletebilmesi için her şeyden önce, onu iletişim ortamına çekmesi gerekir. Bu ihtiyaç, Alyılmaz'ın (1998, s. 35) da ifade ettiği gibi uyaran / uyarıcı / dikkat çekici görevler üstlenen seslenme veya seslenme grupları ile karşılanır. Böylece iletişim ortamına çekilen hedefe istenilen mesaj ya da bilgi iletilebilir.

Kuçkartay, hitabı yani seslenme işini, hitap eden kişi tarafından başka bir kişi veya gruba yönelik olarak söylenen özel kelime veya ifade olarak açıklar (1997, s. 257). Hitapların iki taraf arasındaki bağlantıyı başlatma işinin usul ve araçlarının her zaman aynı olduğunu, kalıplaşmış, standart şekillerde gerçekleştiğini söyler. Ancak hitaplar, hedef (seslenilen) ve kaynağın (seslenenin); yaş, cinsiyet, sosyal statü, yakınlık derecesi vb. durumlarına göre çeşitlenebilmekte ve geniş bir yelpaze içinden vericinin tasarrufuna göre seçilmektedir.

Doğru (2018, s. 135-136), hitapların çağırma, uyarma, dikkat çekme işlevlerinin yanı sıra "samimiyet / resmiyet gösterme, statü gösterme, onurlandırma, iletişimde olduğunu gösterme, çeşitli duyguları yansıtma (heyecan, sevinç, sevgi, saygı, üzüntü, kızgınlık vb. gösterme), hakaret etme, küçük düşürme / aşağılama, sitem etme, yardım isteme, azarlama, dua etme / yalvarma vb." pek çok anlamsal işlevi de olabileceğini ifade etmektedir. İletişim bağlamını hem araçsal hem de anlamsal olarak farklı çeşitlerle biçimlendirebilen bu birimler, dilin tüm birimleri gibi bağdaşıklık ve tutarlılık ilkeleri doğrultusunda işletilmek/kullanılmak durumundadır. Ancak Türkiye Türkçesinde dilin ilke ve kurallarına aykırı bir hitap kullanımı göze çarpmaktadır: Kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi, terimsel adıyla hitap evirmesi.

Çocuk: *Anneciğim!*

Anne: *Anneciğimmm, annemmmm! Söyle…*

Baba(cığı)m, abla(cığı)m, dayı(cığı)m, hala(cığı)m… gibi tüm akrabalık adlarına uyarlanabilecek bu örneklerde kaynağın (seslenenin) kendi rolüyle

[1] Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Karahancı, 2023, s. 57.

hedefe seslenmesi durumu vardır. Role verilen bu ada bazen küçültme[2] ve daima iyelik eki eklenerek hitap edilen kişi belirtilmektedir. Ancak sözü edilen bu örneklerde, rol sapmasının bir sonucu olarak iyelik ekini de dilin kuralları doğrultusunda kullanmaya izni olan bireyin değil, izinsiz olanın kullandığı görülmektedir.

Çağdaş ve tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde rol değişimlerine örnek teşkil edebilecek kullanımlar; özel adlar, akrabalık adları, ünvan adları, insanlara yönelik niteleyiciler ve cinsiyet bildiren sözlerden oluşan hitaplarda görülse de kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi durumu en çok akrabalık adlarında veya sözde akrabalık adlarında görülebilmektedir (Ataman, 2018, s. 664, Demirbaş, 2017, s. 2168). Hitap evirmesine, çoğunlukla akrabalık adlarında rastlandığının altını çizen fakat bunun yalnızca bu biçim birimlerle sınırlı olmadığını belirten bir diğer isim ise Braun'dur. Braun (1988, s. 265), bu durumu İtalyan lehçesinden örnekler vererek açıklar. Ona göre bir babanın çocuğuna, "baba" demesi gibi bir öğretmenin öğrencisine "u maistru" (öğretmen) diye seslenmesini de hitap evirmesidir.[3] Benzer durum üniversite hocalarının henüz öğrenciliğini bitirmemiş öğretmen adaylarına yahut tıp fakültesi öğrencilerine "hocam" diye seslenmelerinde de görülür.

Braun (1988, s. 265), kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi durumunun "address inversion" (hitabın ters çevrilmesi) olarak ifade edildiğini kaydetmiştir. Kartal ise (2019a, s. 1), "adress inversion" teriminin "hitap evirme" olarak çevrilmesini, izahı yapılan bu durumla açıklamak için yeterli bulmaz ve durumu, "evrik seslenme" veya "rol değişimi" olarak nitelendirir. Çünkü burada hitabın evrilmesi/çevrilmesi durumunun yanı sıra iyelik ekinin çevrilme olmamışçasına kullanımı da söz konusudur. Ancak bu terimler, hitap evirmesinin yanı sıra *"*dil bilgisel sapma*"* görünümü çizen bu seslenmeleri açıklayabilmek için yeterli gözükmemektedir.

Türkiye'de *sapma* kavramının ilk kez, Ünsal Özünlü tarafından dile getirildiğini bildiren Harmancı (2013, s. 913), bu kavram üzerine kafa yoran diğer önemli bir ismin Doğan Aksan olduğunu ve Nurullah Çetin, Zeliha Güneş, Alaattin Karaca gibi araştırmacıların da dil sapmaları tasnifi yaptığını söyler. Söz konusu araştırmacıların dil sapmaları üzerindeki tanımları değerlendirildiğinde, dil sapması (dilde sapma), sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde ve / veya dilin söz diziminde bilinçli olarak değişikliklere gitme, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimi olarak özetlenebilir.

[2] Demirbaş, (2017, s. 2159) seslenme sözlerine gelen eklerin en başında +{cIk} ekinin geldiğini bildirmektedir.

[3] "Most often, this found with kinship terms (e.g., father addressing a child as «ba:ba» 'father' in Arabic), but the same principle is occasionally applied to forms denoting status or role. (e.g., teacher addressing a pupil as «u maistru» 'teacher' in an Italian dialect.".

Bu tanıma göre de dilde sapma, dilin kuralları dışında kullanılmasıdır ve dilin kuralları dışında kullanımı sonucu ortaya çıkan bu kullanımlar, Alkan'a (2022, s. 330) göre yazım, ses, sözcük, dil bilgisi (söz dizimi) ve anlam sapması başlıkları altında ayrı ayrı incelenebilmektedir. Çalışmanın konusu olan ve dil bilgisel sapma grubuna dâhil ettiğimiz kullanım ise "söz diziminde kural dışı tasarruflara gitmek" (Çetin, 2009, s. 173) olarak tanımlanmaktadır.

Dil sapması üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların da ifade ettiği gibi dilin sanatsal / şiirsel işlevinin ön planda olduğu türlerde karşılaşılan aykırı hitap kullanımları, temelde ifadeye güç kazandırmak, zihinde yeni tasarımlar oluşturmak ve dikkat çekmek amaçlarını barındırır ve hedefe "Acaba şair / yazar ne demek istemiştir?" diye düşündürür. Bu bağlamdaki aykırı kullanımlarda ne kaynak ne de hedef bir sakınca görür. Çünkü Aksan'ın (1995 s. 166) da bildirdiği gibi söz konusu sapmaların altında alışılmadık yöntemler kullanarak duygu ve düşünceye dikkat çekmek yatmaktadır. Fakat bu tür kullanımlar, sanattan bağımsız türlerde / bağlamlarda *yanlış, hatalı* olarak nitelendirilir. Şu hâlde dil bilgisel sapmanın gerçekleştiği hitap evirmelerinde dilin sanatsal / şiirsel işlevi mi vardır / aranmalıdır yoksa dil bilgisel sapmanın gerçekleştiği hitap evirmesi, ussallaştırılmış bir yanlış mıdır?

Bireyin dilini ihtiyaçları doğrultusunda, dünya algısı çerçevesince, biliş, anlayış, anlatış düzeyince, bilgi ve söz dağarcığına göre seçip kullandığından söz edilmişti. Seslenme ifadelerinde dil bilgisel sapmanın görülme nedeninin biliş-anlayış-anlatış noksanlığı yahut bilgi ve söz dağarcığı eksikliği olmadığı, bunca değişken içinde mevzu edilmesi gereken en hassas unsurun *ihtiyaç* olduğu düşünülmektedir. Çünkü dil alanında otorite sayılabilecek yahut akademik anlamda oldukça yüklü bireylerin dahi bu kullanımları bilhassa özel ve sosyal hayatlarında tercih ettikleri gözlemlenebilmektedir. Nitekim Kartal (2019b) da 1085 anneye uyguladığı anket sonuçlarında "annecim" hitabını kullanan annelerin % 80'inin üniversite mezunu olduğunu göstermektedir. Bu kullanıma, özellikle taraflar arasında derin duygusal bağın bulunduğu iletişimlerde rastlanması, bunun bir *ihtiyaç* olarak görüldüğü ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Birey, elinden gelenin fazlasını yapmaya çalışmış, izinli olduğu kullanımın ötesine geçmeyi göze almış, sınırlarını aşmış ve dil bilgisel bilinçten uzaklaşmış olmalıdır. Bu nedenledir ki hitap evirmelerindeki dil sapması, çoğunlukla akrabalık adlarında görülmektedir. Nitekim Kartal (2019b, s. 1), söz konusu kullanımın duygusal yakınlıkla işaretlendiğini deneysel olarak gözlemlemiştir.

Spronck (2020, s. 15-16), konuşma durumu ve sosyal ortamın dil bilgisinin geleneksel anlam bilimini şekillendirebileceğini söyler. Ona göre insan ve dil davranışı, doğası gereği sosyaldir. Bu durumda iletişim anındaki sosyal ortamın, duygu da barındırdığı gerçeğinden yola çıkılarak, hitap evirmelerinde

görülen rol değişmelerinin duygusal ilişkinin kuvvetinden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Şayet çıkış noktası duygusal derinlik ise kaynağın rol değişimi oldukça *zararsız* hatta *masum* görünmektedir. *Zararsız* ve *masum* ifadeleri özellikle seçilmiştir çünkü psikanalistler, bilinç dışı arzuları dışa vuran bu tür kullanımları bireyin / ebeveynin *kendini ele vermesi* olarak yorumlar ve izahları masumiyetten uzaktır. Psikanalizde Freud'un "lapsus"ları olarak değerlendirilen bu tür dışa vurumlar, bireyin bilinçaltının kilitlerini açan anahtar niteliğindedir (Tura, 2010, s. 53).

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*'e göre "dil sürçmesi", ağızdan yanlış söz çıkma; sürçülisan iken psikanalistlere göre "dil sürçmesi (lapsus)"; bastırılmış olan arzu, korku ve inançların ifade edilmesidir. Ayrıca birey, bu bastırılmış olanın ifade edilmesinden doyum alır (Erlevent, 2013, s. 104). Yani TDK *Güncel Türkçe Sözlük*'ün ağızdan yanlış söz çıkması olarak açıkladığı sürçme kavramını psikanalistler, bilinçaltıyla ilişkilendirerek bireyin, belki kendinin bile farkında olmadığı doğrularının ifadesi olarak açıklar.

Psikoloji, çocuklara *annecim, babacım, sevgilim, aşkım, aslanım, prensesim, paşam…* vb. hitaplarla seslenilmesini, çocuğun gelişimi açısından doğru bulmaz. Ayrıca bu seslenmeyi tercih eden bireyin bilinçaltından, farkında olmasa da mesajlar ilettiğini söyler. Söz konusu hitabı kullananların, çocuğu birey olarak görememesi, çocuğu kendisinin uzantısı olarak hatta kendisi olarak görmesi, eşitlik mesajı vermek suretiyle ebeveynlik rolünden kaçınması, güçlü rol model olamaması vb. tavırlara sahip olduğunu ifade eder (Akyıldız, 2015, s. 1). Bu açıklama, hitap evirmesi ve dil bilgisel sapmanın, dil bilgisel açıdan olduğu kadar psikolojik açıdan da, bilhassa ebeveyn-çocuk ilişkisinde, bir hata olduğunu göstermektir.

Hitap Evirmelerinin Görüldüğü Diller ve Ortaya Çıkış İzahları

Söz konusu kullanıma yalnızca Türkçede rastlanmamaktadır. Corr (2022, s. 2), Güney İtalya lehçelerinde de "allocuzione inversa" (ters hitap) olayının bulunduğunu bildirmiş ve bu durumu, kaynak-hedef ilişkisinde beklenen modelin tersine çevrimi olarak ifade etmiştir. Ayrıca Arapça, Ermenice, Rusça, Fransızca, Farsça, Arnavutça, Ermenice, Avarca gibi dillerde de *hitap evirme* olayının görüldüğü kaydedilmiş ve bu diller arasında coğrafik, genetik veya kültürel olarak ilişki bulunmadığı bildirilmiştir (Kartal, 2019a, s. 12).

Hitap evirmelerinin kullanıldığı diller arasında tespit edilmiş bir bağıntı/bağlantı olmadığı gibi ortaya çıkışlarına dair ortaya atılan hipotezlerde (aşağıda yer verilmiştir) de pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanmamaktadır. Özetle, hitap evirmesi durumlarının farklı ve bireysel köklerinin, ortaya çıkış hikâyelerinin olması, kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

Braun (1988, s. 279-291), *hitap evirme*nin ortaya çıkışına dair birbirinden farklı izahlar olduğunu ifade ederek bunlara açıklamalarıyla ve hipotez sahipleriyle yer vermektedir. Bu açıklamalar sayıca çok olduğu için burada en yaygın yaklaşımlar ele alınmış ve diğerlerine nazaran daha muhtemel gözüken izahlardan bazıları Türkiye Türkçesine uyarlanmıştır:

Reenkarnasyon düşüncesi *(The idea of reincarnation)*, kötücül türleri aldatmak *(deceiving malevolent species, culture-specific to Russian)*, öz referans *(self-reference)*, kıdemsizin aşağılık duygusunu gizlerken ikilinin eşitliği sinyalini vermek *(signaling equality between partners of a dyad while disguising the junior's inferiority, based on Lebanese Arabic)*, yankı *(echoing)*, bebek konuşmasının bir özelliği *(afeature of baby-talk)* (Braun, 1988, s. 278-279).

Reenkarnasyon yaklaşımının açıklandığı bölümde, bunun büyükanne-büyükbaba ve torun ikilisine dayanan bir hipotez olduğu; Almanca erkek torun ve ata (der Ahn) sözcüklerinin temsil ettiği kişilerin kökeniyle bağlantılı olarak torunlara bazen büyükanne ve büyükbaba adlarının verilebildiği, böylelikle adlarının yeniden üretime girdiği tartışılır. Hitabın evrilmesiyle de kıdemsiz kişinin (küçüğün) kıdemli akrabayla (büyükle) özdeşleşmesinin sağlandığına işaret edilir (Braun, 1988, s. 278-279). Bu yaklaşım ilginç olmakla birlikte Türk kültüründe reenkarnasyon inancı bulunmadığı için bu görüşü, Türkçeye adapte etmek mümkün gözükmemektedir.[4]

Kötücül türleri aldatma ise Türk kültüründe bulunan bir fenomendir. İnsanlar, başlarına gelen birtakım olayları, bilhassa kötü olayları, bilimsel izahlarla açıklayamadıkları dönemlerde bunları kötücül ruhlarla ilişkilendirmeye meyletmişlerdir. Türkçede hitap evirmesi olarak gözükmese de kötücül ruhları kandırmak üzere seslenmelerin olduğu bilinmektedir (Acıpayamlı, 1992, s. 9). Eski zamanlarda yeni doğan çocuk ölümlerini bilimsel nedenlerle açıklayamayan insanlar, bebeklerini kötücül ruhlar, nazar yahut Azrail'den korumak amacıyla bebeklerine "ad büyüsü" yapmışlardır. Nahmedov, Alekseyev'den aktararak (2016, s. 139-140), çocuğu korumak amacıyla çocuğa kötü ad, ba-

[4] Asya Şamanizm'i tesirinde kalan Türk toplumlarının efsane, masal ve hikâyelerinde, "don değiştirme" olarak adlandırılan bir başka yaşama geçiş, bazen başka bir insan bedenine bazen bir hayvan bedenine bazen de cansız bir varlığın yerine geçme, görülmektedir (Elmalı, 2012, s. 4). Mélikoff da "don değiştirme"nin ruhun, yeryüzü yolculuğunda farklı bedenlerde gezmesi biçiminde değerlendirileceğini kaydetmiştir (2010, s. 272). Ancak bu geçiş, çalışma konumuzda bahsi geçen büyükanne ya da büyükbabanın ruhunun toruna geçtiği ve bu inancın ebeveynlerin çocuğuna annecim-babacım demesiyle sonuçlandığı tezindeki yaklaşımla bağdaşır nitelikte değildir. Kaldı ki Sezen, "don değiştirme"nin reenkarnasyon olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin de "don değiştirme"nin nasıl yorumlandığıyla ilgisi olduğu bildirerek bu konunun tartışmaya açık olduğunun altını çizmiştir (2015, s. 117).

zen köpek adı, vermenin en yaygın pratik olduğunu Altay Türkleri örneğiyle kaydetmiştir: *Iyt Kulak, Iyt Kuyruk, Dıyaman Kız, Çoçko (domuz), İt* vb. Çocuğu değersiz göstermek gayesiyle uygulanan bu yöntemin yanı sıra çocuğu, herhangi birine yahut bir başka kötü ruha satılmış / hediye edilmiş gösterme geleneğinin bulunduğu da bilinmektedir: *Satı, Satılmış, Hediye* gibi. *Durdu, Dursun, Durmuş, Yaşar, Baki* gibi adlar ise çocukları yaşamayarak ölen ailelerin yeni doğan çocuğuna, yaşaması inancıyla koyduğu adlardandır (Acıpayamlı, 1992, s. 8-9). Bahsi geçen ad koyma geleneklerinden de anlaşıldığı üzere kötücül ruhları kandırabilmek umuduyla çocuğa (adını) seslenme, Türk kültüründe de bulunmaktaydı. Fakat bu gayelerle ad koyma, eski bir Türk geleneğidir. Türklerde hitap evirmesi ise son 50-60 yıllık bir dönemde ivme kazanmış gözükmektedir. Nitekim Kartal (2019b, s. 12), hitap evirmesini kullanan 1085 kadından çok büyük bir kısmının 1970-80 doğumlu olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Braun (1988, s. 278), kötücül ruhları aldatma güdüsüyle hitap evirmesi (ters seslenme) kullanımını Rusçaya özgü olarak kaydetmiştir.

Yukarıda belirtilen yaklaşımlardan bir diğeri de hitap evirmesinin, *bebek konuşması (baby talk / child directed speech / motherese or parentese speech)* kaynaklı oluşudur. Bebek konuşması, bilindiği ve örnekleriyle günlük hayatta sıkça karşılaşıldığı gibi küçük çocuklarla konuşurken kullanılan dildir ve hâliyle çocuğa yöneliktir. Bu konuşma modelinde, daha yüksek perdeden ve daha yavaş tempoda konuşma, abartılı jest ve tonlamalar bulunur. Konuşma konularında sınır bulunduğu gibi sözcük türlerinde ve söz dizimsel yapılarda da seçicilik vardır. Seçicilik, bilhassa çocuğun sözcük hazinesine ve kullanabildiği cümle yapılarına göre belirlenir. Bebek konuşması, *Uuuğh!* (fonetik ses), *kağ'nın mı acıktıığğğ?* (çocuk telaffuzuyla tekrar edilen ifade), *bebeğim, aşkitom, tatlışım, seniğ yerimm, ham yapayım* (ebeveyn rolünde çocuk telaffuzlu ifadeler) gibi bazen ses bazen sözcük bazen cümle düzeyinde olabilir. Bebek konuşmasının temelinde çocuğun dikkatini çekerek onunla iletişim kurabilme, ona bir şeyler anlatabilme ve öğretebilme vardır. Nitekim yetişkin konuşma tarzı yerine bebek gibi konuşma tarzının bebekler için daha dikkat çekici olduğunu gösteren araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Esparza vd., 2017, s. 1). Yani çocukla onun dilinden konuşarak bir şeyleri düzeltme ve / veya tekrarlarla söyleneni pekiştirme gayesi ağır basmaktadır. Çocuğun ilk kez telaffuz ettiği pek çok şey gibi *anne*, *annem*, *annecim* ifadeleri de ebeveynin tekrarlayarak pekiştirmek isteyeceği ifadeler olabilir. Hatta *anne* ya da *baba* diyen çocuğu olumlayarak ona hitaben *annem*, *babam* denmiş olunması bile olası gözükmektedir. Braun (1988, s. 279-291), her ne kadar *bebek konuşması özelliği* yaklaşımının diğerlerine nazaran daha mümkün gözüktüğünü düşünse de diğer yaklaşımlar gibi ispat açısından yine tartışmalıdır.

Konuyla ilgili izahlardan bir diğeri de *yankı*dır. Bilindiği üzere yankı, duyulan ikinci sestir ve bu hâliyle tersine çevirme (hitap evirmesi) olayının açıklaması gibidir:

Çocuk: *Annem*!

Anne: *Annem*! *Söyle!*.

Kaynağın kendi dilsel davranışının taklidini hedefte görmesi, sıra dışı bir durum değildir. Duygusal yoğunluğun bulunduğu ilişkilerde ve özellikle hitap ifadelerinde yankı olayına sık rastlanır: A: *Aşşşkımmm*. B: *Aşşşkımmm*. / A: *Hayatımmm*. B: *Hayatımmm*. / A: *Canımmm içi!* B: *Canımın içi*, *söyle!* Ayrıca Braun (1988, s. 291), yankının her zaman birebir taklitle ortaya çıkmadığını, konuşmacının kullanabileceğinin, belki de kullanması istenilenin taklidi olarak da görülebileceğini kaydetmiştir. Yani henüz hiç konuşamayan bir çocukla konuşurken de hitap evirmesinin (tersine çevirmenin) kullanılabileceğinden söz edilir. Bir annenin henüz konuşamayan çocuğuna, nasıl sesleneceğini öğretmek amacıyla *an- ne, an-nem, an-ne-ciğim* yahut henüz konuşmaya başlayan ve yanlış telaffuz eden çocuğa *na-na değil, an-ne, an-nem* biçimlerinde seslenmesi ve bunu gerekli bulmuş olması da mümkün gözükmektedir.

Braun'un (1988) çalışmasında bulunmayan ve hitap evirmesinin yanı sıra hitap evirmelerindeki dil bilgisel sapmayı da açıklamaya çalışan son yaklaşım, *en az çaba yasası* olacaktır. *Dilde tutumluluk*, *dil ekonomisi* gibi adlarla da anılan *en az çaba yasası*, dilde zamandan ve emekten tasarruf ilkelerini hatırlatır ve iletişimde en kısa yoldan hedefe ulaşma esasını vurgular (Aydın, 2011, s. 2). İletişimde zamandan tasarruf, dilin tekrardan hoşlanmayışı, en az çaba ilkesi gibi nedenler, anlatım kısalığına yol açmaktadır (Üstünova, 2002, s. 169). Yine hitap evirmelerinde görülen ve dilde en az çaba yasasıyla açıklanabilecek bir diğer sapma eğilimi de şu örneklerde görülür: ***Amcası***(nın yeğeni) ***söyle*****!** / ***Teyzesi***(nin yeğeni) ***hoş geldin*****!** / ***Abisi***(nin kardeşi) ***yaparız, elbet.*** Sözlü derlemden alınan ilgili örneklerde parantez içlerindeki dil bilgisel yapılar, derin yapıda bırakılmış, yüzey yapıya çıkarılmaya gerek duyulmamıştır.[5] Nitekim dilsel izahlar için kullanılabilen ve birleşik sözcüklerin incelenmesi için ortaya atılan kuramlardan olan pragmatist kuram da dil evreninde bulunan en az çaba yasasını birleşik sözcük özelinde vurgular (Çürük, 2017, s. 7). Yani en az dil bilgisel yapıyla en çok bilgi, en çok duygu aktarmak ama-

[5] Bu durumu Demirbaş (2017 s. 14), derin yapıyı dışarıda bırakarak doğrudan +{sı} iyelik ekiyle kurulan seslenme sözleri vardır, biçiminde açıklamıştır. İzahı ise hitap evirmesinin tanımı gibidir: "Burada seslenilen kişinin seslenilenin seslenene nasıl seslenmesi gerekiyorsa seslenen +{sı}ekiyle birlikte bu unvanı kullanır ve seslenme bu şekilde gerçekleşir. Ve ek daha çok +{nIn} ilgi ekiyle birlikte kullanılır. "teyzesi, ablası veya teyzesinin, ablasının, abisinin, dayısının, amcasının" örneklerinde olduğu gibi. Burada daha çok akrabalık adlarının kullanılması dikkat çekmektedir."

cı, sözcük türetmelerde de esastır. Nitekim Türkçenin sözcük türetme yöntemlerinden olan *karma* da yine dildeki en az çaba yasasının bir sonucudur: ***Yar***(dımcı) + (al)***bay*** > ***yarbay*** / ***sun***(i) + ***ta***(hta) > ***sunta***… örnekleri, karma yöntemle türetilmiş sözcüklere örnektir. Bu izahlar ışığında,

Anne(sinin bebeği, bebeği)***mmm***… (aşkı)***mmm***… (prensi)***mmm***… **> *Annem***

Baba(sının aslanı, canı)***mmm***… (oğlu)***mmm***... (paşa)***mmm***... **> *babam***

gibi çoğaltılabilecek hitap ifadelerinin birlikte ve sık kullanılmasından kaynaklı dilde tasarrufa gitme eğiliminin görülmüş olabileceği, dilin sözcük türetme yolları hesaba katılmamış olsa bile, dilin temel ilkelerinden olan en az çaba yasasının, *dil bilgisel sapmalı hitap evirmesi* olarak vuku bulmuş olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Kendi kuralları içerisinde bir sistem olan dilde, kendi ilkelerine aykırı bir hitap kullanımı bulunmaktadır. Özellikle akrabalık ilişkilerindeki seslenmeleri yöneten hitaplarda rastlanan bu durumda hitap ifadeleri, muhatabı belirtmediği gibi kaynak ve hedefin iletişim anındaki karşılıklı rollerine göre almaları gereken biçim birimleri de almazlar. Bu çalışmada, pek çok dilde hitap ifadelerinde sıklıkla karşılaşılan ve *evrik seslenme / hitap evirmesi* olarak adlandırılan bu kullanım, Türkiye Türkçesi özelinde ele alınmış ve dil bilgisel sapma görünümü de çizen bu seslenmelerin nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair görüşlere yer verilmiştir.

Dünya literatüründe var olan görüşler ve bu çalışma özelinde tartışmaya açılan izahlar üzerine genel bir değerlendirme yapıldığında ele alınan yaklaşımların kanıtlanabilirlik açısından zayıf olduğu ve bilim insanlarının konuyla ilgili mutabık kaldığı görüşlerin bulunmadığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra çalışmaya konu olan evrik seslenmelerinin en olası izahları *yankı (duyulan ikinci ses: A: Annem! B: Annem, söyle!)* ve *bebek konuşmasının bir özelliği (A: An-ne! B: Aferin kızıma an-ne, an-nem!)* yaklaşımlarıdır. Ancak her iki izah da duygusal yoğunluğun bulunduğu ilişkilerdeki hitap evirmelerine gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla *yankı* ve *bebek konuşmasının özelliği* yaklaşımları diğerlerine nazaran daha olası gözükse de, akrabalık adları dışında da hitap evirmelere rastlanabildiği için, hitap evirmesinin ortaya çıkış serüvenine dair ortaya atılan diğer iddialar gibi itiraza açıktır. Bu çalışmayla ortaya atılan *en az çaba yasası ilkesinin bir sonucudur* önermesi de kanıtlanabilirlik ve kabul edilebilirlik açısından tartışmalıdır.

Sonuç olarak hitap evirmelerinin, ihtiva ettiği soru işaretlerine aldırmaksızın, dilin ilke ve kurallarına aykırılığına bakılmaksızın toplumca kabul gördüğü ve ussallaştırıldığı (rasyonalize edildiği) görülmektedir. Şu hâlde hitap

evirmelerini, yaygınlaştığı için yanlışlığına önem verilmeden kullanılan söz / söz öbeği / deyim / özdeyişlerden sayıp *galatımeşhur* olarak kabul etmek, en azından dil bilgisel açıdan mümkün gözükmektedir. Farklı dillerde hitap evirmesi kavramı üzerine yapılmış çalışmalar mevcutken konuyu Türkiye Türkçesinde inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hitap evirmesi ve hitap evirmelerinde dil bilgisel sapma olgusunun nasıl ortaya çıktığı, kaynağının ne olduğu, hitap evirmesinin görüldüğü diller arasında ilişki olup olmadığı gibi pek çok soru hâlâ araştırılmaya muhtaçtır.

Yazar Katkıları Ahsen Ayan: Çalışmanın Tasarlanması, Veri Toplanması, Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı. **Hande Ünver Özdoğan:** Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı, Gönderimi ve Düzeltme.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Author Contributions Ahsen Ayan: Conceiving the Study, Data Collection, Data Analysis, Writing up. **Hande Ünver Özdoğan:** Data Analysis, Writing up, Submission and Revision.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The authors, declare no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

Acıpayamlı, O. (1992). Türk kültüründe ad koyma folklorunun morfolojik ve fonksiyonel yönlerden incelenmesi. *IV. Milletlerarası Türk halk kültürü kongresi bildirileri (Cilt 4).* Ofset Repromat Matbaası.

Akın, L. (2015). Konuşma dili grameri ve sözlü derlemlerden yararlanarak konuşma dili özelliklerinin tespiti. *Türkiyat Mecmuası*, *25*(1)*,* 1-28.

Aksan, D. (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Engin Yayınevi.

Akyıldız, N. (2015). Çocuklarımıza neden 'annecim' 'babacım' dememeliyiz? *Kolektif Psikoloji*. https://kolektifpsikoloji.com/cocuklara-annecim-babacim-hitap-sekli_/

Alkan Ataman, H. (2018). *Türkiye Türkçesinde hitaplar*. Türk Dil Kurumu.

Alkan Ataman, H. (2022). Erkek söyleminde anlam sapmasına uğramış hitaplar. G. Sağol Yüksekkaya ve Z. Parlar (Ed.), *Erkek* içinde (s. 321-352). Kesit.

Alyılmaz, C. (1998). Ünlemlerin seslenmeleri kuvvetlendirici işlevleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 10,* 35-41.

Aydın, H. (2011). Dilde en az çaba ilkesi üzerine. *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi International Journal of Social and Economic Sciences*, *1*(1)*,* 1-6.

Braun, F. (1988). *Terms of address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures.* Mouton de Gruyter.

Corr, A. (2022). Address inversion in Southern Italian dialects. *Open Journal of Romance Linguistics, 8*(4), 1-37.

Çetin, N. (2009). *Şiir çözümleme yöntemi.* Öncü Kitap.

Çürük, Y. (2017). *Türkçede birleşik sözcükler (isimler)* (Tez No. 453145) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Demirbaş, M. (2017). *Türkiye Türkçesi ağızlarında seslenme sözleri* (Tez No. 459915) [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Demirbaş, M. (2017). Türkiye Türkçesi ağızlarında seslenme sözleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, *6*(4), 2154-2181.

Doğru, F. (2018). Seslenme sözleri ve genel Türkçe sözlüklerdeki görünümü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(1), 135-150.

Elmalı, M. (2012). Eski Uygur Türkçesi metinlerde metamorfoz. *Acta Turcica*, *2*(1), 1-34.

Erlevent, M. (2013). *Edward Lee Bernays'ın halkla ilişkiler uygulama örneklerine kitle psikolojisi açısından teorik bir bakış: "Halkı aydınlatma komitesi", "Lucky Strike sigaraları" ve "Venida saç bonesi*" (Tez No. 340394) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Esparza, N. R., Sierra, A. G. & Kuhl, P. K. (2017). Look who's talking now! Parentese speech, social context, and language development across time. *Frontiers in Psychology*, *8*, 1-12.

Harmancı, A. (2013). Cemal Süreya şiirlerinde dil sapmaları. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *8*(4), 909-918.

Karahancı, İ. (2023). Haldun Taner tiyatrosunda hitap ifadeleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 61*, 54-87.

Kartal, S. D. (2019a). *Address inversion in Turkish and its social relevance* [Yayımlanmamış lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi. https://www.academia.edu/40015689/Address_Inversion_in_Turkish_and_Its_Social_Relevance

Kartal, S. D. (2019b). Türkçenin kullanımında "annecim" hitabının yeri. https://www.academia.edu/38089293/T%C3%BCrk%C3%A7enin_Kullan%C4%B1m%C4%B1nda_Annecim_Hitab%C4%B1n%C4%B1n_Yeri

Kuçkartay, İ. (1997). Özbeklerde hitap kültürü. *Türk Dili*, *1997/II*(549), 257-266.

Mélikoff, I. (2010). *Hacı Bektaş efsaneden gerçeğe* (T. Alptekin, Çev.). Cumhuriyet Kitap.

Nahmedov, A. (2016). Türklerde isim tabusu ve bazı yansımaları. *Yenifikir*, *17*, 137-143.

Sezen, Y. (2015). *Kültür ve din Türk-İslam örneği*. İz.

Spronck, S. (2020). Grammar and levels of addressivity exploring ungarinyin engagement. *De Gruyter Open Linguistics*, *6*, 1-18.

Tura, S. M. (2010). *Freud'dan Lacan'a psikanaliz*. Kanat Kitap.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Dil sürçmesi. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 20 Ekim 2023 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden edinilmiştir.

Üstünova, K. (2002). Cümle çözümlemelerinde yüzey yapı-derin yapı ilişkileri. *Dil Yazıları* içinde (s. 181-190). Akçağ.

Extended Summary

Language is individual as well as social. The individual chooses and uses the language in line with his needs, within the framework of his perception of the world, at the level of cognition, understanding, expression, knowledge and vocabulary. This is also the case for addresses that have a large place in the language universe. The sender and receiver's age, gender, social status, degree of closeness, etc. Addresses that vary depending on the situation are selected from this wide range at the discretion of the sender.

Addresses, which can direct the context of communication with many semantic functions, have to be operated / used in line with the principles of cohesion and consistency, like all units of the language. However, in Türkiye Turkish, a form of address that is contrary to the principles and rules of the language stands out:

The source addressing the target in his own role: Address inversion.

Child: *Anneciğim!*

Mother: *Anneciğimmm, annemmmm!, Söyle…*

In these examples, which can be adapted to all kinship names such as *baba(cığı)m, abla(cığı)m, dayı(cığı)m, hala(cığı)m …,* there is a situation where the source calls out to the target in his/her own role. This name given to the role is sometimes diminutive suffix and always a possessive suffix is added to indicate the person addressed. In these examples, as a result of role deviation, it is seen that the possessive suffix is used not by the individual who is allowed to use it in accordance with the rules of the language, but by the person who is not allowed to use it.

Braun (1988, s. 265), quoting Renzi, states that the situation where the source addresses the target in his own role is called "address inversion". Kartal (2019a, s. 1), who translated the term "address inversion"; He does not find address inversion sufficient to explain this situation and describes the situation as "inverted address" or "role reversal". Because here, in addition to the inversion / translation of the address, the possessive suffix is also used as if there was no translation. Kartal also touches on this situation and uses the terms "inverted vocalization" or "role reversal". However, these terms do not seem sufficient to explain these vocalizations, which appear to be "grammatical deviations" as well as address inversion.

The fact that this usage is encountered especially in communications where there is a deep emotional bond between the parties brings to mind the possibility that it is seen as a need. For this, the individual must have tried to do as much as he could, dared to go beyond his permitted use, exceeded his limits, and moved away from grammatical awareness. For this reason, linguistic deviation in address inversions is mostly seen in kinship names.

Braun (1988) states that there are different explanations for the emergence of address inversion and includes them with explanations and hypotheses. Since these explanations are numerous, the most common approaches are discussed here and some of the explanations that seem more likely than others have been adapted to Türkiye Turkish.

First one is the idea of reincarnation. Although this approach is interesting, it does not seem possible to adapt this view to Turkish since there is no belief in reincarnation in Turkish culture. Other one is deceiving evil spirits. It is an ancient phenomenon found in Turkish culture. But address inversions are new in the language. Therefore, we cannot accept this idea.

Another approach is that inversion originates from baby talk / child directed speech / Motherese or parentese speech. Like many things that the child says for the first time, the expressions "mama", "my mother", "mommy" are among the expressions that the parent will want to reinforce by repeating. It even seems possible that the child who says "mother" is affirmatively called my mother. Although the characteristic of baby talk approach is thought to be more possible than others (Braun 1988, p. 279-291), it is still controversial in terms of provability, like other approaches.

One of the other explanations is echo. As it is known, echo is the second sound heard and as such, it is like an explanation of the inversion phenomenon. A mother, in order to teach her child who cannot speak yet, how to call out, finds it necessary to call her *an-nem*, *an-ne-cim*, or to the child who has just started speaking and pronounces it incorrectly, not *na-na*, but *an-ne*, *an-nem*. It also seems possible.

Saving in language, also known as the law of least effort, also known as language saving, reminds us the principles of saving time and effort in language and emphasizes the principle of reaching the goal in the shortest way in communication (Aydın, 2011, s. 2). Another tendency to deviate in address inversions, which can be explained by the law of least effort in the language, is seen in the following examples: ***Amcası***(nın yeğeni) ***söyle*!**, / ***Teyzesi***(nin yeğeni) ***hoş geldin*!** / ***Abisi***(nin kardeşi) ***yaparız, elbet.***

As a result, when a general evaluation is made on the explanations discussed in this study, in addition to the views existing in the world literature, it is seen that the approaches discussed are insufficient in terms of provability. Although echo, baby talk and the law of least effort approaches seem more likely than others, there is no consensus among scientists regarding the emergence of address inversion. Like the approaches on address inversion, the proposition that it is a result of the law of least effort principle examined in this study is also open to debate in terms of acceptability. Despite this, it is certain that address inversions are socially accepted and rationalized, regardless of the question marks they contain and regardless of their contradiction to the principles and rules of the language. In this case, at least from a grammatical point of view, it would not be wrong to consider these inversions as words/idioms/sayings that are used without paying attention to their mistakes because they have become widespread: *mumpsimus*.